

РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

© Дутко А. О., 2014

Проведено науково-теоретичний аналіз правового регулювання розірвання шлюбу в адміністративному та судовому порядку. Проаналізовано процедури розірвання шлюбу за рішенням суду у порядку окремого та позовного провадження. Виокремлено мотиви, причини та умови розірвання шлюбу за законодавством України. Обґрунтовано застосування позасудової процедури примирення у разі розірвання шлюбу. Сформульовано висновки та науково-практичні рекомендації щодо застосування та вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: припинення шлюбу, розірвання шлюбу, умови розірвання шлюбу, причини розірвання шлюбу, мотиви розірвання шлюбу.

А. О. Дутко

РАСТОРЖЕНИЕ БРАКА ЗА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ УКРАИНЫ

Проведен научно-теоретический анализ правового регулирования расторжения брака в административном и судебном порядке. Проанализированы процедуры расторжения брака по решению суда в порядке особого и искового производства. Выделены мотивы, причины и условия расторжения брака по законодательству Украины. Обосновано применение внесудебной процедуры примирения в случае расторжения брака. Сформулированы выводы и научно-практические рекомендации по применению и совершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: прекращение брака, расторжение брака, условия расторжения брака, причины расторжения брака, мотивы расторжения брака.

А. О. Dutko

DIVORCE UNDER THE LAWS OF UKRAINE

In the article the scientific and theoretical analysis of the legal regulation of divorce in administrative and court. The analysis procedure of divorce by court order in a separate and action proceedings. Author determined motives, reasons and conditions of divorce under the laws of Ukraine. The use of extra-judicial conciliation in the event of divorce. The conclusions and the scientific and practical advice on the use and improvement of the current legislation of Ukraine.

Key words: termination of marriage, divorce, conditions for divorce, reasons for divorce, motives of divorce.

Постановка проблеми. Держава зацікавлена у стійкій сім'ї, в зв'язку з чим вона прагне створити максимум гарантій для того, щоб за життя, подружжя шлюб без необхідності не розривався. Згідно зі ст. 51 Конституції України [1]: “Сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою”. Проте законодавство закріпило принцип свободи розірвання шлюбу. Цей

принцип є невід'ємною частиною свободи вступу у шлюб. Суб'єктивне право на розірвання шлюбу виникає у подружжя з моменту його укладення, а от реалізується воно внаслідок звернення до суду або до органу РАЦС із заявою про розірвання шлюбу.

Стан дослідження. Дисертаційні дослідження українських вчених останнього десятиріччя розглядають окремі питання щодо припинення шлюбу, такі як: міжнародна уніфікація права, що регулює укладення та припинення шлюбу (С. С. Сафронова, 2003 р.), проблеми застосування норм сімейного права у судових спорах, пов'язаних з розірванням шлюбу (Є. О. Жучкова, 2003 р.), правове регулювання припинення шлюбу в Україні (О. І. Сафончик, 2004 р.), укладення та розірвання шлюбу за законодавством України (О. Ю. Бикова, 2005 р.), правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України (К. М. Глиняна, 2006 р.), припинення шлюбу за законодавством України (А. Б. Болховітінова, 2009 р.).

Питання розірвання шлюбу розглядають праці В. І. Борисової, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, О. Ієвіні, В. П. Мироненко, З. В. Ромовської та інших.

Мета роботи – проаналізувати науково-теоретичні аспекти правового регулювання розірвання шлюбу за законодавством України, сформулювати висновки та науково-практичні рекомендації щодо застосування та вдосконалення чинного законодавства України шляхом внесення до нього змін та доповнень, спрямованих на захист прав та інтересів громадян у процесі припинення шлюбних відносин.

Виклад основних положень. Протягом останніх років (2010–2013) в Україні було розірвано близько половини шлюбів [2]. Така велика кількість розлучень свідчить, на думку науковців, про те, що процедура розірвання шлюбу в Україні є значно простішою та ліберальнішою, ніж в інших країнах, оскільки вітчизняне законодавство фактично не передбачає обмеження права одного з подружжя на розірвання шлюбу (окрім заборони на подання позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини); якщо в зарубіжних країнах суд може у певних випадках відмовити у розірванні шлюбу, навіть якщо дійде висновку, що шлюб непоправно розпався, то в нашій країні відбувається зовсім протилежна ситуація: навіть якщо суд не дійде висновку, що шлюб непоправно розпався, висловлюється думка про необхідність розірвання такого шлюбу судом за стійкого наполягання одного з подружжя; процедура розірвання шлюбу нетривала (від 1 місяця до півроку в окремих випадках); процедура вимагає від подружжя незначних фінансових затрат (максимально – 0.2 мінімального розміру від заробітної плати за подання позову про розірвання шлюбу).

Розірвання шлюбу – одна з підстав припинення шлюбу (ч. 2 ст. 104 СК України [3]), що здійснюється органами РАЦС або судом. Той чи інший порядок розірвання шлюбу передбачений у СК України залежно від певних обставин і не може бути визначений бажанням сторін. Розірвання шлюбу – це результат вольових дій подружжя або одного з них, спрямоване на припинення подружніх відносин у випадках, передбачених законом, і здійснюється в судовому або адміністративному порядку [4, с. 83–84].

Розірвання шлюбу в органах РАЦС (так званий адміністративний порядок) за загальним правилом відбувається за наявності таких умов: 1) подружжя має право подати спільну заяву про розірвання шлюбу; 2) подружжя не має дітей; 3) орган РАЦС складає актовий запис про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана; 4) при цьому орган РАЦС не з'ясовує причини розірвання шлюбу; 5) орган РАЦС не вживає заходів щодо примирення подружжя.

Процедура розірвання шлюбу судом у порядку окремого провадження відбувається за наявності таких умов: 1) подружжя подає спільну заяву про розірвання шлюбу; 2) подружжя має дітей. Проте, окрім спільної заяви, подружжя повинно надати суду письмовий договір, в якому будуть передбачені такі умови стосовно дітей: 1) з ким із подружжя будуть проживати діти; 2) яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо;

3) а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей; 4) подружжя подає до суду також договір про розмір аліментів на дитину, який має бути нотаріально посвідчений.

Проте в літературі зазначається, що якщо батьки уклали т. зв. “договір про розірвання шлюбу”, тобто досягли згоди на утримання дитини, не обов’язковим є судовий порядок розгляду цієї категорії справ [5, с. 112].

Особливостями судової процедури в порядку окремого провадження є те, що: 1) суд не з’ясовує причини розлучення; 2) суд не вживає заходів щодо примирення подружжя; 3) суд перевіряє відповідність умов договору інтересам дитини, а також має пересвідчитись, що умови договору не порушують засади рівності їхніх майнових та особистих прав як батьків дитини; 4) суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви; 5) у тому випадку, якщо хтось з подружжя відмовиться від розірвання шлюбу і відкличе свою заяву, або буде не згоден з умовами договору, суд відмовляє в розірванні шлюбу в окремому провадженні.

Як зазначає О. І. Сафончик: “...при розірванні шлюбу за взаємною згодою подружжя, яке має спільних дітей, роль суду в принципі така сама, як і роль органів РАЦС, оскільки він не має права з’ясовувати причину розлучення, вживати заходи щодо примирення подружжя або будь-яким способом вторгтися в їхнє особисте життя, тобто суд не має права відмовляти у розірванні шлюбу, якщо обидва подружжя заявляють про це. До того ж суд може відмовити в розірванні шлюбу, якщо буде встановлена фіктивність такого розірвання” [6, с. 74].

У разі відсутності згоди, один з подружжя має право подати позов про розірвання шлюбу. У цьому випадку: 1) суд з’ясовує фактичні взаємини подружжя; 2) суд з’ясовує справжні причини позову про розірвання шлюбу; 3) суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства; 4) суд, встановивши, що підстав для розірвання шлюбу немає, постановляє рішення про відмову у позові про розірвання шлюбу і, навпаки, якщо такі підстави є, розриває шлюб; 5) у разі, коли суд дійде висновку, що шлюб підлягає розірванню, він повинен у необхідних випадках вжити заходів щодо захисту інтересів дітей; 6) суд бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя; 7) суд розглядає справу протягом розумного строку, але не більше ніж два місяці з дня відкриття провадження у справі; 8) при цьому, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 2007 року “Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя” [7], суд повинен забезпечити участь у судовому засіданні, як правило, обох сторін.

Сімейне законодавство не містить переліку підстав (причин) для розірвання шлюбу. Відповідно до статті 112 СК України, шлюб розривається, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що має істотне значення.

У науковій літературі немає єдиної точки зору щодо законодавчого встановлення переліку причин (підстав) для розірвання шлюбу, оскільки: дійсні причини та мотиви розлучення не можуть бути втиснуті у будь-які рамки [8, с. 121].

Окремі науковці вважають, що “...такий перелік давав би уяву про те, які обставини є важливими під час з’ясування неможливості збереження шлюбу. Наявність такого переліку усунула б звернення до суду за різноманітними малозначущими підставами. У цьому сенсі перелік повинен мати превентивний характер та певне виховне значення” [9, с. 13]. Ми вважаємо, що особа приймає рішення розірвати шлюб, виходячи з багатьох конкретних та індивідуальних причин, які були саме у її випадку. Крім того, існують випадки, коли відбувається поєднання кількох причин, які самі по собі не є значними, проте в сукупності свідчать про неможливість подальшого збереження шлюбу. Законодавче закріплення орієнтовного переліку причин (підстав) розірвання шлюбу не допоможе попередити розірвання шлюбу.

К. М. Глиняна пропонує до системи підстав розірвання шлюбу зарахувати дві групи підстав: 1) загальну – наявність дійсного зареєстрованого шлюбу і 2) спеціальні – мотиви (внутрішнє бажання хоча б одного з подружжя чи їх обох щодо розірвання шлюбу) і причини (факти реальної дійсності, з якими пов’язується розірвання шлюбу) [10, с. 16].

Мотив – це внутрішня воля хоча б одного з подружжя або їх обох розірвати шлюб. Така воля має виражатися зовні. Мотиви розлучення ґрунтуються на усвідомленому результаті фактичних відносин подружжя і неблагополучних умов в сім'ї, що склалися. Мотиви розлучень свідчать про суб'єктивне відношення одного з подружжя до певних фактів сімейного життя, що склалися в його особистому житті, про оцінку таких обставин. Мотиви розлучень породжуються фактичними обставинами – причинами розлучень. Мотиви відображають причини, і, як правило, збігаються з причиною порушення гармонії сімейного життя [4, с. 86].

Суд повинен вивчити причини позову про розірвання шлюбу. Причинами ж розірвання шлюбу будуть саме ті факти реальної дійсності, які свідчать про те, що подальше подружнє життя чоловіка та жінки суперечитиме інтересам одного з них, їх обох або їхніх дітей, що має істотне значення. До них належать різні за своєю соціальною, правовою, психологічною значущістю фактори, які мають неоднаковий ступінь впливу на шлюбно-сімейні відносини. Причини подання позову про розірвання шлюбу можна поділити на такі групи: психологічні, соціальні, економічні, фізіологічні та інші (такі, як судимість одного з подружжя, тривале непроживання однією сім'єю, ревності, побої). До психологічних факторів належать: невідповідність характерів, відсутність спільних поглядів та інтересів, легковажне ставлення до шлюбу, небажання мати дітей; соціальні причини – погані відносини з батьками та втручання третіх осіб, пияцтво, подружня зрада, сварки, аморальна поведінка одного з подружжя; економічними причинами є: незадовільні житлові умови, погане матеріальне становище одного з подружжя, низький заробіток; фізіологічні причини: бездітність, хвороба одного з подружжя, фізіологічна несумісність.

Аналізуючи цивільні справи про розірвання шлюбу, які розглядали суди першої інстанції Львівської області з січня по грудень 2013 року (розглянуто \approx 3044 справи), можна зробити висновок, що причинами розірвання шлюбу є (у позовних заявах могло бути зазначено кілька причин одночасно): у 50 % випадків – “різні характери, погляди на життя, діаметрально протилежні погляди на шлюб та сім'ю, відсутні спільні інтереси”; у 50 % – “сварки та конфлікти”; у 30 % – “подружжя протягом останніх місяців (здебільшого – це півроку, в окремих справах зазначається строк – 2 місяці, один рік, два роки) не підтримують подружніх відносин, не ведуть спільного домашнього господарства та проживають окремо”; у 15 % – “один з подружжя не дбає про матеріальне становище сім'ї, не забезпечує сім'ю матеріально”, у 10 % – “зловживання алкоголем”; 1 % – вказують як причину позову “побої”.

Суд у порядку позовного провадження вживає заходів для примирення подружжя. Закон не визначає, які саме заходи можуть застосовуватися судом для примирення подружжя, і це не випадково, оскільки такі питання можуть вирішуватися виключно в процесі розгляду конкретної справи. Примирення подружжя здійснюється судом лише за умови, що це не суперечить моральним засадам суспільства. Так, суд не може змушувати дружину та чоловіка проживати разом, цікавитися обставинами їх приватного життя, вимагати надання доказів порушення сімейних обов'язків особистого характеру тощо. Варто запозичити досвід іноземних держав і встановити для подружжя, яке бажає розлучитись, режим окремого проживання подружжя.

СК України не встановлює максимальний строк для примирення, про це зазначено в ЦПК України, і він становить шість місяців. Л. М. Пчелінцева обстоює доцільність існування тримісячного строку для примирення як наоптимальнішого як з точки зору наявності об'єктивної можливості примирення подружжя за цей час, так і з погляду оперативного розгляду судом справи за неможливості подальшого спільного життя подружжя [11, с. 77]. На нашу думку, питання про тривалість строку примирення може бути вирішене лише судом після з'ясування усіх обставин конкретної справи. Вважаємо, що строки для примирення варто збільшити.

У законодавстві іноземних держав існує судова та позасудова процедури примирення. Вартим запозичення є створення спеціалізованих сімейних судів та впровадження позасудової процедури примирення.

Висновки. Підстави припинення шлюбу поділяються на об'єктивні – смерть одного з подружжя та суб'єктивні – розірвання шлюбу, яке здійснюється в органах РАЦС і в суді. У процесі

розірвання шлюбу роль органів РАЦС є суто реєстраційна. З метою зміцнення сім'ї та збереження шлюбу, на нашу думку, варто закріпити у СК України заборону подавати спільну заяву про розірвання шлюбу подружжю, у якого є дитина, яка не досягла одного року, і внести відповідні зміни до ст. 109 СК України. Вважаємо, що позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений не лише протягом вагітності дружини, а й протягом трьох років після народження дитини, пропонуємо внести відповідні зміни у ст. 110 СК України. Необхідно передбачити встановлення режиму окремого проживання для подружжя у разі пред'явлення одним з них позову про розірвання шлюбу (ст. 112 СК України).

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Статистичні дані щодо державної реєстрації актів цивільного стану за півріччя 2014 року. // Державна реєстраційна служба в Україні. – [Електронний ресурс]: Режим доступу - <http://www.drsv.gov.ua/show/1288>. 3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135. 4. Махмудов М. А. Семейно-правовые средства обеспечения стабильности брака. – Душанбе, 1990. – 112 с. 5. Крыжовой Д. В. Некоторые процедурно-процессуальные вопросы расторжения брака в Украине: в срезе защиты собственных неимущественных прав [Текст] / Д. В. Крыжовой // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. “Одинадцяті осінні юридичні читання” (Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року): у 4-х ч. – Ч. 3. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. – С. 111–113. 6. Сафончик О. І. Деякі питання розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України [Текст] / О. І. Сафончик // Часопис цивілістики. – 2013. – Вип. 14. – С. 74–77. 7. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21.12.2007 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1. 8. Советское семейное право / под ред. В. А. Рясенцева. – М., 1982. – 240 с. 9. Оридорога М. Т. Основания расторжения брака по советскому семейному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1956. – 20 с. 10. Глиняна К. М. Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / К. М. Глиняна. – Одеса, 2006. – 20 с. 11. Пчелинцева Л. М. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. – М., 2000. – 588 с.